

ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΟ ΣΤΙΣ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΤΗΣ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ

Μέσα σε ένα κρυφό και σκοτεινό φαράγγι, πίσω από το φύλλωμα των πλατάνων και ανάμεσα στον σπαθάτο όγκο των κυπαρισσιών, κάτι σαν τοίχος, που μόλις διακρίνεται από το δρόμο, τραβάει το βλέμμα. Μια βόλτα μέχρι εκεί ίσως αποκαλύψει μια έκπληξη στον ανύποπτο περαστικό.

Και σε λίγο οι τοίχοι ενός ξεχασμένου κτίσματος ξετυλίγονται μπροστά του, καθώς ανηφορίζει το μονοπάτι δίπλα σε χαλάσματα που μόλις διακρίνονται ντυμένα στον κισσό. Προχωρεί για ένα μικρό καθολικό ανάμεσα στα ερειπωμένα κελιά ενός μικρού μοναστηριού. Προχωρώντας ανάμεσα στους πάγκους του χαγιατιού και ανοίγοντας την παλιά ξύλινη πόρτα μπαίνει στον απομονωμένο, μυστηριακό κόσμο μιας εκκλησίας της τουρκοκρατίας.

Το λιγοστό φως, οι άπειρες μορφές οι ζωγραφισμένες σε κάθε σπιθαμή θόλου, τα ονόματα των αρχόντων, των ιερέων αλλά και των ανώνυμων λαϊκών που έχουν ζωγραφισθεί στην κόγχη της πρόθεσης μαρτυρούν ότι πρόκειται γι' αυτή τη σκοτεινή εποχή. Το μυαλό γυρίζει πίσω στους χρόνους της σκλαβιάς, των κρυφών σχολειών, των μαρτυριών, των αγώνων της ανεξαρτησίας αλλά και των προνομίων και της κοινοτικής ευμάρειας.

Παρόμοιες εκπλήξεις περιμένουν τον επισκέπτη σε κάθε σχεδόν γωνιά τής όχι τόσο μακρινής αλλά κάπως ξεχασμένης Φθιώτιδας. Τις περισσότερες φορές προφυλαγμένες μέσα σε ερειπωμένα μοναστήρια ή στις κορυφές των λόφων ανάμεσα στα δέντρα, ξεκλήσια σήμερα τα περισσότερα, καθολικών φημισμένων μονών κάποτε.

Αλλά και άλλες φορές στην πλατεία ενός χωριού ή στην αυλή κάποιου σύγχρονου κακόγουστου μοναστηριού, κάτω από τις μπετονένιες στέγες, τους καινούργιους σοβάδες, πίσω από τις αλουμιένιες πόρτες, χρειάζεται να ψάξεις για να τις βρεις. Πάντοτε όμως παραμένουν εκπλήξεις που σε ξαφνιάζουν, όταν διαπιστώνεις πόσο κοντά σου είναι αλλά και πόσο μακριά σε πηγαινούν ως τα βάθη της βυζαντινής παράδοσης. Οι ναοί αυτοί, είτε μοιάζουν βγαλμένοι από την πόλη, με τους περίτεχνους τρούλλους τους και τις τούβλινες διακοσμήσεις, είτε θυμίζουν μεγάλα αρχοντικά των Βαλκανίων με τα χαγιάτια και τις ενιαίες στέγες τους, είτε ακόμη τουρκικά κτίσματα με τους πολλούς θόλους και τα σιδερόφρακτα, τριπλά παράθυρα τους, έχουν ένα κοινό στοιχείο: κτίστηκαν μέσα στη σκοτεινή περίοδο της σκλαβιάς και διατήρησαν το παλαιοχριστιανικό σύνθηρο.

Όταν διαπιστώνεις τη συνέχεια αυτής της παράδοσης και στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική της περιόδου αυτής, που είναι έκφραση της βαθύτερης εθνικής συνείδησης ενός ολόκληρου λαού σκλαβωμένου επί 400 χρόνια, αξίζει νομίζουμε τον κόπο να κατέβεις από το αυτοκίνητο...

Χρήστος Πανουσάκης-Ροζαλία Χριστοδουλοπούλου

Αρχιτέκτονες-Μηχανικοί

Το οδοιπορικό που παρουσιάζεται σ' αυτό το άρθρο αποτελεί πρώτη δημοσίευση υλικού, το οποίο συγκεντρώθηκε το χρονικό διάστημα 1988-1991. Η εργασία αυτή έγινε στο πλαίσιο των ερευνητικών δραστηριοτήτων του Σπουδαστηρίου Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής του Ε.Μ.Π., με αντικειμενικό σκοπό την έκδοση συλλογικού έργου παρουσίασης

και καταγραφής των νεότερων εκκλησιαστικών μνημείων του ελληνικού χώρου. Τον συντονισμό της συλλογικής αυτής προσπάθειας είχε ο καθηγητής Χ. Μπούρας, το χρονικό εύρος της έρευνας περιορίστηκε στο διάστημα 1453-1830, και ως αντικείμενο καθορίστηκε η παρουσίαση συνολικής συνθετικής εικόνας του αρχιτεκτονικού αποκλισιστικά φαινομένου — και όχι του αντιστοίχου

ζωγραφικού διακόσμου των μνημείων. Από την ευρύτερη γεωγραφική ενότητα που είχε, στο άρθρο αυτό παρουσιάζεται η περιοχή των επαρχιών Λοκρίδος και Φθιώτιδος του νομού Φθιώτιδος¹. Στην επαρχία της Λοκρίδος, Βορειοανατολικά της Μαλεσίνας, βρίσκεται η σύγχρονη γυναικεία μονή του Αγ. Γεωργίου, και σε μικρή απόσταση από αυτήν τα ερείπια της σταυροπηγικής Μο-

2. Χάρτης θηϊπιδος, όπου έχουν σημειωθεί τα μνημεία που παρουσιάζονται.

νης της Παναγίας².

Από την παλαιά Μονή της Παναγίας σώζεται μόνο το Καθολικό, με έντονη αλλοίωση της αρχικής του μορφής. Αιτία υπήρξε η πλήρης καταστροφή της θολοδομίας από μεγάλο σεισμό το 1894 και η αντικατάσταση της ανώδομής από πρόχειρη ενιαία ξύλινη στέγη. Το υπόλοιπο συγκρότημα είναι πλήρως ερειπωμένο, διατηρούνται όμως αρκετές θολωτές κατασκευές και στις τέσσερις πλευρές του περιβόλου.

Η περιορισμένη βιβλιογραφία που υπάρχει χρονολογεί το Καθολικό στους παλαιολόγειους χρόνους και δέχεται την ύπαρξη οικοδομικών φάσεων, κυρίως όσον αφορά την ανατολική πλευρά με τη διάφορη κατασκευαστική και μορφολογική αντιμετώπιση. Η νεότερη έρευνα όμως έχει αναθεωρήσει τις απόψεις αυτές. Το μνημείο χρονολογείται πλέον στον 16ο αι., με σύγχρονη θεωρήση όλων των πλευρών, χωρίς δηλαδή αποδοχή οικοδομικών φάσεων³.

Ο ναός στην αρχική του μορφή ήταν σταυροειδής εγγεγραμμένος, με τρούλλο, σύνθετος τετρακίονος, με πηληγεϊρά. Στη δυτική πλευρά ενδιπνίζονται ίχνη νάρ-

θηκα, ή κάποιοι προαυλίου, και στη βόρεια διατηρούνται ακόμη τα ερείπια ενός ιδιαίτερα επιμήκους παρεκκλησίου, η διεύθυνση του οποίου αποκλίνει ως προς την αντίστοιχη του Καθολικού. Το παρεκκλήσιο ήταν αφιερωμένο στον Αγ. Γεώργιο.

Η τοιχοποιία του μνημείου παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον, εξαιτίας της διαφοράς του τρόπου δομής της ανατολικής πλευράς. Οι άλλες πλευρές έχουν κτισθεί με το πλινθοπερίκτιστο σύστημα, η ανατολική όμως διαφοροποιείται έντονα με τη χρησιμοποίηση «γκριζώπου» λίθου, πολύ καλά λαξευμένου, σε ένα αυστηρά ισοδομικό σύστημα, με πλήρη απουσία κεραμικού υλικού, και εναλλάξ σειρές λίθων και πλινθών στη βάση. Το τελευταίο είναι χαρακτηριστικό κωνσταντινουπολιτικό στοιχείο του 16ου αι.

Στην ανατολική πλευρά είναι συγκεντρωμένα και τα σωζόμενα χαρακτηριστικά μορφολογικά στοιχεία του κτίσματος. Οι ακμές είναι λαξευμένες σε ύψος 2,50 μ. και διαμορφωμένες σε συμμετρικές κιονίσκους, ενώ πάνω από το τρίλοβο παράθυρο της κεντρικής κόγχης υπάρχει κυκλικός φεγγίτης με πάνω πλάισιο και

σταυρά⁴.

Στη νότια πλευρά ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι δύο αντηρίδες, οι οποίες έχουν κτισθεί με το είδος της τοιχοποιίας της ανατολικής πλευράς, είναι όμως κατασκευαστικά πλεγμένες με την υπόλοιπη τοιχοδομία. Η παρατήρηση αυτή επιβεβαιώνει τη σύγχρονη οικοδόμηση των πλευρών, με απλή μορφολογική και κατασκευαστική διαφοροποίηση της ανατολικής πλευράς, κατά τη συνήθη πρακτική της εποχής. Στις αντηρίδες υπάρχουν θέσεις για Ρόδια πινάκια, ενώ το αξονικό παράθυρο είναι ορθογώνιο, με πάνω πλάισιο και τριβλίνο ζωτικό υπέρθυρο.

Η δυτική πλευρά είναι νεοτερική, έχει κτισθεί μετά το σεισμό, με χρήση του παλαιού υλικού.

Στο εσωτερικό σώζονται τοιχογραφίες του 16ου αι., του γνωστού αγιογράφου από το Ναύπλιο Δημητρίου Κακκαβά, όπως μαρτυρεί σχετική επιγραφή του 1599. Συμπερασματικά, ο ναός της Παναγίας αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση Καθολικού, υψηλών προθέσεων, που, 150 χρόνια περίπου μετά την Άλωση, συντηρεί βυζαντινούς τύπους και μορφές, λαξονίζοντας συγχρό-

νας και μορφολογικά στοιχεία της εποχής του.

Στη συνέχεια της περιήγησης, επί της επαρχιακής οδού Αταλάντης-Αμφικλείας, συναντά κανείς τον αρχαιολογικό χώρο έξω από το χωριό Καλαπόδι. Στον χώρο αυτόν σώζονται τα ερείπια αρχαϊκού ναού⁵, και ακριβώς απέναντι, στην αριστερή πλευρά του δρόμου, σε ένα δασύλλιο από κυπαρισσία, βρίσκεται ο ναός των Αγ. Αποστόλων Πέτρου και Παύλου. Ο ναός είναι εντελώς άγνωστος, με την έννοια ότι δεν αναφέρεται στην υπάρχουσα βιβλιογραφία, η ανακάλυψή του δε υπήρξε σχετική έκπληξη, εξαιτίας της άμεσης γειτνίασής του με την οδική αρτηρία.

Η αρχική χρήση του ναού πρέπει να ήταν κοιμητηριακή, όπως συμπεραίνει κανείς από την παρουσία των κυπαρισσιών και την ύπαρξη ανασκαμμένων τάφων στην ευρύτερη περιοχή.

Ο ναός είναι μονόχωρος, με κάλυψη από ημικυλινδρική καμάρα. Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει η κάλυψη του κεντρικού του τμήματος με χαμηλομένον οκταγωνικό τρούλλο, χωρίς τύμπανο. Η όλη κατασκευή στηρίζεται σε τέσσερα τόξα, τα οποία σχηματίζουν δύο τυφλά αψιδώματα στις μακρές πλευρές αλλά και εμφανίζονται ως δύο σφενδόνια στο εσωτερικό του ναού.

Το εσωτερικό είναι σκεπτικό, με μόνα ανοίγματα δύο φωτιστικές σχισμές στον τρούλλο και ένα πολύ μικρό νότιο παράθυρο. Η στέγασή του ναού παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Υπάρχουν οι χαρακτηριστικές αποστιμμές της χροοκροατίας, στις στενές πλευρές, ενώ στις δύο μακρές παρατηρείται επεξεργασία της τοιχοποιίας στηριγμένη σε παλαιότερο γείσο από λίθινες πλάκες. Η όλη διάμρφωση δημιουργεί την εντύπωση μεταγενέστερης ανύψωσης της στέγης, με τις αποστιμμές των στενών πλευρών να υπάρχουν, ως αρχική κατασκευή. Στο σύνολο της τοιχοποιίας έχουν ενταχθεί αρχαία μέλη, πιθανότατα από τον γειτονικό αρχαιολογικό χώρο.

Το ναΐδιο είναι προφανώς λαϊκό έργο του 17ου ή 18ου αι., σημαντικών μάλιστα προθέσεων ως σχέση με το μέγεθός του και τον χαρακτήρα του.

Στη συνέχεια, μετά το Καλαπόδι και τη Σφάκα, στην κορυφή ενός λοφίσκου, συναντά κανείς τον ναό του Αγ. Γεωργίου⁶.

Το σύνολο αποτελείται από τρία μέρη, όχι σύγχρονα μεταξύ τους: έναν μονόκλιτο, σταυρεπίστεγο, κυρίως ναό, έναν ίσου πλάτους, επίσης σταυρεπίστεγο, νάρθηκα, και ένα είδος στοάς, στη νότια πλευρά των άλλων κτισμάτων και στο σύνολο του μήκους τους. Η μορφή του μνημείου είναι αλλοιωμένη εξαιτίας επισκευών των στεγών από τους κατοίκους, κατά τη δεκαετία του '70, με πλάκες από οπλισμένο σκυρόδεμα.

Ο κυρίως ναός είναι μονόκλιτος, σταυρεπίστεγος και χρονολογείται μεταξύ του 1562 και του 1571, σύμφωνα με διατηρημένη κτητορική επιγραφή. Η επιγραφή σώζεται στην αριστερή παραστάδα του ανατολικού σφενδονίου και αποτελεί συλλογική εκδήλωση χορηγίας κατά την έβδομη δεκαετία του 16ου αι.

Κατά μήκος της ημικυλινδρικής καμάρας, δύο σφενδόνια ενισχύουν τις θέσεις στήριξης της αντίστοιχης εγκάρσιας. Η παραλλαγί του σταυρεπίστεγου με σφενδόνια ναού είναι σχετικά σπάνια⁷. Το εσωτερικό του ναού είναι σκεπτικό, με δύο πολύ μικρά παράθυρα, ένα στη νότια κεραία και δεύτερο το της κόγχης του ιερού.

Στο Ιερό και την Πρόθεση υπάρχουν τοιχογραφίες της έκτης δεκαετίας του 16ου αι., ενώ στον βόρειο τοίχο υπάρχουν λαϊκού χαρακτήρα τοιχογραφίες, μάλλον του 18ου.

Ο Νάρθηκας είναι κτίσμα αρχαιότερο του κυρίως ναού, με ορατούς αρμούς προς αυτόν. Οι αναλογίες του όμως και η γενική του διάταξη δεν έχουν σχέση με νάρθηκα. Ουσιαστικά πρόκειται για δεύτερο ναΐσκο, επίσης σταυρεπίστεγο, χωρίς ιερό, που χρονολογείται οπωσδήποτε πριν από την Άλωση και υπήρξε πιθανώς προσθήκη στον προϋπάρχοντα του Αγ. Γεωργίου ναό. Η εγκάρσια καμάρα έχει μνημειακό ύφος, με τρίλοβο παράθυρο στο νότιο τύμπανο και εξωτερική έκφραση με παραστάδες, που γεφυρώνονται με τόξα και αέτωμα, κατά τα πρότυπα της όψιμης βυζαντινής περιόδου⁸. Η στοά τέλος ανοίγει προς το Νότο, μέσω πέντε μεγάλων τοξωτών ανοιγμάτων, και χρονολογείται στον 12ο ή 13ο αι.

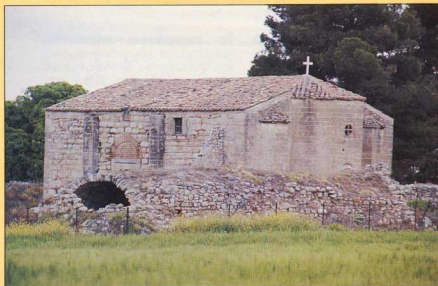
Το συγκρότημα παρουσιάζει προβλήματα ερμηνείας φάσεων και λειτουργιών. Ο ναός πιθανότατα αντικατέστησε άλλον, που θα ήταν το παλαιότερο κτίσμα του συνόλου, είναι όμως πολύ μικρός σε σχέση με τον νάρθηκα. Ο τελευταίος παρουσιάζει ενδιαφέρον όσον αφορά τον τύπο του, το μέγεθός του και την πιθανή χρήση του ως λιτής. Τέλος, αιγυπτιακή παραμένει η χρήση της στοάς. Ο μικρός ναός του Αγ. Γεωργίου αποτελεί τυπικό παράδειγμα εκκλησιαστικού, όχι μοναστικού, αλλά κοινοτικής χορηγίας κτισμάτων, σε εποχή άνθησης της ναοδομίας, την ειρηνική περίοδο του 16ου αι.⁹.

Το οδοιπορικό συνεχίζεται στα όρια της επαρχίας Λοκρίδος, στο Μόδιο, όπου, έξω από το χωριό και πάνω σε λόφο με κυπαρισσία, σώζεται ένας πολύ σημαντικός ναός, αφιερωμένος στη Μεταμόρφωση του Σωτήρος. Πρόκειται για Καθολικό κάποιας ερειπωμένης Μονής, και μάλιστα σταυροπηγιακή, σύμφωνα με δύο εντοιχισμένες και δημοσιευμένες επιγραφές. Οι επιγραφές αυτές χρονολογούν άμεσα το μνημείο στο 1571 μ.Χ.¹⁰.

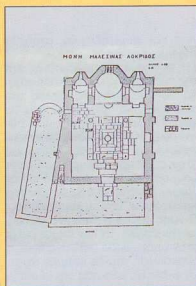
Ο ναός διατηρείται σε καλή κατάσταση. Πρόκειται για μονόχωρο, τρούλλαιο ναό, με νάρθηκα, που θα μπορούσε όμως να χαρακτηριστεί και ως συνεπιτυμένους σταυροειδής εγγεγραμμένος με συνεπιτυμένους χορούς.

Η σταυροειδής διάταξη εκφράζεται κυρίως στον τρόπο στέγασης και λιγότερο στον εσωτερικό χώρο ή την κάτοψη. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η στήριξη του τρούλλου στις δύο ημικυλινδρικές καμάρες, εκ των οποίων η εγκάρσια έχει ουσιαστικά εκφυλισθεί σε δύο τόξα, όπου και ανοίγονται οι χοροί. Οι τελευταίοι είναι περισσότερο αβαθείς κόγχες και όχι τυπικοί χοροί, αργειοτικού τύπου. Ελευθέροι πεσσοί δεν υπάρχουν αλλά έχουν προσκολληθεί στους χορούς, δημιουργώντας την εντύπωση δι' κόγχες και γωνιακά διαμερίσματα εντάσσονται στο πάχος του τοίχου. Αποτέλεσμα είναι η αίσθηση ενός εσωτερικού, ενιαίου χώρου με έντονη την παρουσία του τρούλλου.

Το εσωτερικό είναι ανεπιχριστο, με εμφανή την πολύ καλή κατασκευή, ιδιαίτερα της ανωδομής, από λαξευτούς λίθους και οπτόπλινθους.

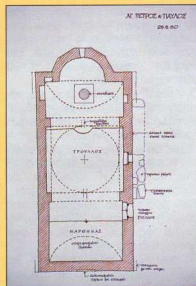
3

4

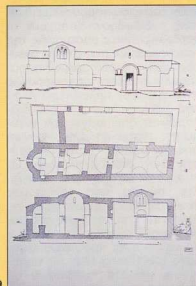
6

7

8

9

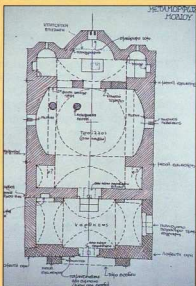

5

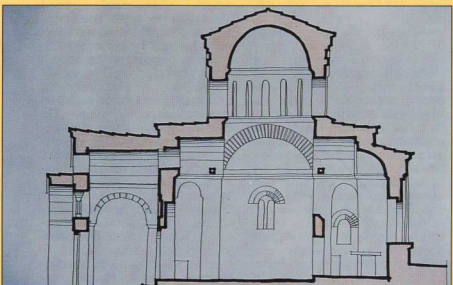
3. Μονή Παναγίας Μελινιτζής Μαλεσίνας. ΝΑ άψηψη.
4. Μονή Παναγίας Μελινιτζής Μαλεσίνας. Κάτοψη (Α.Δ.).
5. Μονή Παναγίας Μελινιτζής Μαλεσίνας. Α άψηψη-ιερό.
6. Αγ. Πέτρος & Παύλος στο Καλαπάδι. Νότια άψηψη.
7. Αγ. Πέτρος & Παύλος στο Καλαπάδι. Κάτοψη.
8. Αγ. Γεώργιος Σφάκας. Νότια άψηψη.
9. Αγ. Γεώργιος Σφάκας. Κάτοψη-τομή-όψηψη (Μπούρας).
10. Μεταμόρφωση Μοδίου. ΝΑ άψηψη.
11. Μεταμόρφωση Μοδίου. Κάτοψη.
12. Μεταμόρφωση Μοδίου. Τομή.
13. Μεταμόρφωση Μοδίου. ΝΑ άψηψη-ιερό.

10

11

12

13

Στη δυτική πλευρά έχει προστεθεί νάρθηκας, η κάλυψη του οποίου γίνεται με σταυροπέσιγη διάταξη καμαρών, που όμως δεν ανταποκρίνεται στην εξωτερική τους στέγασμα. Ο νάρθηκας είναι μεταγενέστερος του ναού, γεγονός που πιστοποιείται από εμφάνιση αρμό αλλά και από την καταστροφή του δилоβου παραθύρου, πάνω από την αρχική είσοδο του κυρίως ναού, με μεταφορά του περσιόσκου του στο παράθυρο της νέας εισόδου.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τονισμός της εισόδου με τον γνωστό βυζαντινό τρόπο, που αναφέραμε ήδη στον Αγ. Γεώργιο της Σφάκας, της έκφρασης δηλαδή της διαμήκους καμάρας στην όψη, μέσω παραστάδων, εν ειδη προπύλου.

Εξωτερικά ο ναός στεγάζεται με τέτοιον τρόπο, ώστε να δίνει την εντύπωση κανονικού σταυροειδούς. Ο τρούλλος είναι δωδεκάπλευρος, με συμμετρικές κιονίσκους στις ακμές και τόξα που περιβάλλονται από οδοντωτή τριβύλη. Η επίστεψη γίνεται με λαξευτό, πωρίνο γέιστο, το οποίο στέφει επίσης το σύνολο των τοιχοποιιών.

Εντύπωση προκαλεί η επιμελημένη κατασκευή των κογχών του ιερού, από λαξευτούς λίθους, που είναι ίδια με αυτή του δυτικού και νότιου τοίχου του νάρθηκα, σε αντίθεση με την τοιχοποιία του υπόλοιπου ναού από αργούς λίθους και λιγοστές πλίνθους.

Στον ναό είναι εμφανείς οι στερεωτικές επεμβάσεις της αρχαιολογικής υπηρεσίας, με την τοποθέτηση ελκυστήρων, τοιμενενόσεων και έντονη παρουσία του οπλισμένου σκυροδέματος σε συμπληρωτές τμημάτων της τοιχοποιίας.

Η Μεταμόρφωση του Μοδίου σχετίζεται άμεσα με το προηγούμενο μνημείο, της Σφάκας, ως παράδειγμα μοναστικής ναοδομίας, σε αντίθεση όμως με εκείνο που αποτελούσε κοινοτικό εκκλησιαστικό κτίσμα, κτισμένα και τα δύο ακριβώς την ίδια εποχή, το 1571.

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει η εξωτερική μορφή του, που ακολουθεί τα βυζαντινά πρότυπα, χωρίς όμως να επιχειρεί να εκφράσει τις αναζητήσεις της κάτοψης. Οι χοροί είναι υποτυπώδεις, και δεν εκφράζονται εξωτερικά,

για λόγους είτε ατελούς εφαρμογής των σχετικών προτύπων είτε οικονομικής ένδειας.

Η γενικότερη όμως καλή κατάσταση του ναού επιβεβαιώνει την, ήδη αναφερθείσα, άνηση της ναοδομίας κατά τον 16ο αι. στην περιοχή της Λοκρίδος.

Προχωρώντας στα όρια Λοκρίδος-Φθιώτιδος, σας παρουσιάζουμε δύο Καθολικά με μεγάλες ομοιότητες και έντονα κοινό χαρακτήρα. Πρόκειται για τη Μονή Δαδίου, της Παναγίας της Γαυριωτίσσας, και τη Μονή Δαδιάστας.

Η ομοιότητα δεν αφορά τον τύπο των μνημείων αλλά τον ναοδομικό τρόπο αντιμετώπισης κατά την επισκευή τους, με την προσθήκη ταυτόσημων στοιχείων, όπως ομοιόμορφοι εξωνάρθηκες, κωδωνοστάσια και εξωτερικά επιχρίσματα.

Η ομοιότητα των Καθολικών επιτείνεται και από τη γενικότερη κοινή παρουσία και ιστορία των Μονών στις οποίες ανήκουν. Και οι δύο μονές είναι αφιερωμένες στο Γενέσιο της Θεοτόκου, και οι δύο διαδραμάτισαν πολύ σημαντικό ρόλο στην Επανάσταση του '21, ως ορμητήρια του Ανδρότσου και του Διάκου αντίστοιχα, και τέλος και οι δύο κήκαν από τους Τούρκους το έτος 1821.

Η πρώτη, η Μονή Δαδίου, βρίσκεται σε πλαγιά του Παρνασσού, 8 χιλιόμετρα από την Αμφικλεια, ενώ η δεύτερη, η Μονή Δαδιάστας, στη βόρεια πλευρά του Καλλιδρόμου, βλέποντας την πεδιάδα του Σπερχειού και τη Λαμία.

Το Καθολικό της Μονής Δαδίου είναι ένας σταυροειδής εγγεγραμμένος, δικίνιος ναός, με νάρθηκα. Ο τρούλλος έχει ελλειψοειδές σχήμα, εξαιτίας της διαφοράς πλατύς των κεραίων, ενώ τα γωνιακά διαμερίσματα στεγάζονται με διαμήκεις καμάρες. Ο νάρθηκας στεγάζεται με τρεις καμάρες, που χωρίζονται με σφενδόνια. Νεότερικά παράθυρα έχουν διανοιχθεί και στις δύο πλευρές του κυρίως ναού, ενώ στον βόρειο τοίχο έχουν προστεθεί τέσσερις αντηρίδες. Πάνω από την είσοδο του νάρθηκα έχει προστεθεί κωδωνοστάσιο και μπροστά ανοικτός εξωνάρθηκας με τρία τόξωτα ανοίγματα. Το 1798 ανακηρύχθηκε σταυροπηγίο. Στο εσωτερικό σώζονται τοι-

χογραφίες του 18ου αι., που έχουν επιζωγραφισθεί το 1878.

Στη Μονή Δαδιάστας, τώρα, ο ναός είναι σταυροειδής εγγεγραμμένος επίσης, αλλά τετρακίονος, με πλήρες ιερό και επιμηκυμένο το δυτικό σκέλος, ώστε να παίρνε τη μορφή βασιλικής μετά τρούλλου, που συναντάται συχνά τον 17ο και 18ο αι. Τα γωνιακά διαμερίσματα καλύπτονται εδώ με φουρνικά, ενώ στο Ιερό τα Παράθυρα έχουν δύο μικρές κόγχες στο πάχος του τοίχου. Η τοιχογράφηση του 1818 σώζεται στην ανωδομή. Η στέγασμα, όπως έχει διαμορφωθεί από την αρχαιολογική υπηρεσία, είναι κοινή και για τα δύο μνημεία, με ενιαία, δικίονη στέγη που καλύπτει και στις δύο περιπτώσεις τα γωνιακά διαμερίσματα, με ιδιαίτερη έκφραση μόνο της εγκάρσιας καμάρας. Επόμους σταθμούς, η Υπάτη.

Εκεί, στις «Νέες Πάτρες» του Βυζαντίου, σε ένα άνδριο στην άκρη της πόλης, βρίσκεται ο παλιός μητροπολιτικός ναός του Αγ. Νικολάου. Είναι κτισμένος στη θέση της παλαιοχριστιανικής μητρόπολης, υπολείμματα της οποίας βρέθηκαν νότια του ναού. Τμήμα του ψηφιδωτού δαπέδου της διασωζείται στο κλειστό προαύλιο, όπως και άλλα σπόλια, μεταξύ των οποίων μεταγενέστερο υπέρθυρο του 10ου αι., με την επιγραφή: «Δημήτριος πρόεδρος και κτίτωρ ο Κατακαλών»¹¹.

Τα στοιχεία για την ιστορία του ναού είναι ελάχιστα, όπως η υπαρχή του κώδικα της Μητρόπολης του 1807, όπου αναγράφονται οι βίαι των αρχιερέων από το 1650¹², και η ανακάλυψη του ναού γύρω στα 1923, οπότε διαμορφώθηκε το προαύλιο με τις περίτεχνες σιδηρές και προστέθηκε ο εκλεκτικιστικός διάκοσμος από μπeton και γύψο στην περιμέτρο της στέγης. Πιθανότατα την ίδια εποχή η και ναορίτερα διανομήθηκαν τα μεγάλα τωξωτά παράθυρα και κτίσθηκε το καμπανούρο. Ο ναός πυρπολήθηκε από τους Γερμανούς το 1944.

Πρόσφατα έγιναν εργασίες αποκατάστασης του ναού στην αρχική του μορφή, οπότε αφαιρέθηκαν όλες οι πρόσθετες διακοσμητικές και τα επιχρίσματα, ενισχύθηκαν με τοιμενενόσεις οι τοιχοποιίες, αντικαταστάθηκε η παλιά ξύλινη στέγη και ανοίχθηκαν τα

παλιά παράθυρα.

Από τη μορφή που έχει σήμερα το μνημείο βλέπουμε ότι πρόκειται για τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική, με δύο σειρές κιόνων και πεσσών, ημικυκλική κόγχη με συνθρόνο και εισόδο από τη δυτική και βόρεια πλευρά. Η χρήση σπολιών είναι εμφανής στους κίονες και στην τοιχοποιία του ιερού. Ο τύπος της τρίκλιτης βασιλικής, τα τυφλά αψιδωμάτα στην κόγχη του ιερού, τα τρία παράθυρα τα ανοιγόμενα σ' αυτή την πλευρά, οι χαρακτηριστικές απομήμεσις στη στέγη και το θύρωμα της δυτικής εισόδου, λαϊκό έργο του 18ου αι., τοποθετούν το μνημείο στην ομάδα ναών του ίδιου τύπου, που συναντάμε από τον 18ο αιώνα.

Έξω από την Υπάτι, σε μια κατάφυτη πλαγιά της Οίτης, συναντάμε άλλη μια μονή αφιερωμένη στην Παναγία, την περίφημη μονή Αγάθων.

Η Μονή ιδρύθηκε, σύμφωνα με την παράδοση, στις αρχές του 15ου αι. από τον μοναχό Αγάθωνα, που βρήκε και τη θαυματουργή εικόνα της Παναγίας και έγινε και ο πρώτος ηγούμενος. Εικονίζεται να προσεγγίζει την εκκλησία, σε τοιχογραφία στο Β. τοίχο του παρεκκλήσιου του Αγ. Ιωάννη του Προδρόμου. Δίκος του εκάζεται ότι είναι και ο υπόσκαφος τάφος που αποκαλύφθηκε νότια του παρεκκλήσιου, στον περίβολο του ναού, το 1959. Στο 2ο μισό του 15ου αι. κτίστηκε πιθανότατα το σημερινό καθολικό. Στον 17ο αι. έγινε η πρώτη τοιχογράφηση, υπολείμματα της οποίας σώζονται στα τρία παρεκκλήσια και το ιερό. Στις αρχές του 18ου η μονή καταστράφηκε, πιθανότατα από σεισμό. Στα μέσα του ίδιου αι., μετά από τουρκικό διάταγμα, το καθολικό αναστήλωθηκε με δωρεά του άρχοντα της Υπάτης Χατζηδημάκη, που απεικονίζεται σε τοιχογραφία στο παρεκκλήσιο του Αγ. Χαράλαμπος, σε θέση και στάση αντίστοιχη με αυτή του κτήτορα Αγάθωνα. Τότε έγινε και η 2η τοιχογράφηση του καθολικού, που σώζεται στο ίδιο παρεκκλήσιο. Το 1822 η μονή πυρπολήθηκε από τους Τούρκους του Δραμαλί και διαλύθηκε. Το 1833, με το διάταγμα του Θωμά, η μονή επαναλειτοργήσε ως μία από τις τρεις επίσημες μονές της Φθιώτιδας, και μάλιστα με μετόχι την κατεστραμμένη σήμερα μονή

Αντινίτσας. Από το 1852 η μονή αρχίζει να αποκτά καινούργιες κτηριακές εγκαταστάσεις, οι οποίες καταστρέφονται πάλι στην κατοχή. Μετά τον πόλεμο η μονή λειτουργεί ως δασικό, θρησκευτικό και επιμορφωτικό κέντρο της περιοχής και αποκτά τον σημερινό όγκο της με την κατασκευή πολλών κελών και βοηθητικών κτισμάτων. Τα κτίσματα αυτά οργανώνονται σε ένα τραπέζιο με ανοικτή την Α. πλευρά και εισόδο στη δυτική, μέσω ενός ψηλού κωδωνοστασίου, λαϊκού έργου του 1859. Στο κέντρο του εσωτερικού αυτού περιβόλου βρίσκεται το καθολικό.

Πρόκειται για σταυροειδή τετρακλίον μετά τρούλλου ναό, αγιορείτικου τύπου. Εδώ όμως, εκτός από τις κόγχες των χωρών που προεξέχουν από τον κυρίως όγκο, προεξέχουν και τέσσερα παρεκκλήσια προσκολλημένα, δύο εκατέρωθεν του ιερού, οι Αγ. Απόστολοι και η Μεταμόρφωση, και δύο εκατέρωθεν του νάρθηκα, οι Αγ. Χαράλαμπος και ο Αγ. Ιωάννης ο Πρόδρομος. Ο τύπος αυτός συναντάται σε ελάχιστα παραδείγματα, με πλησιέστερο την κατεστραμμένη σήμερα μονή Αντινίτσας¹³. Από την εξέλιξη του τύπου αυτού και τη χρονολόγηση της Αντινίτσας στο 2ο μισό του 15ου αι., η Μονή Αγάθωνος χρονολογείται και αυτή στην ίδια εποχή, ίσως λίγο αργότερα.

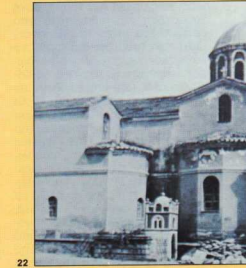
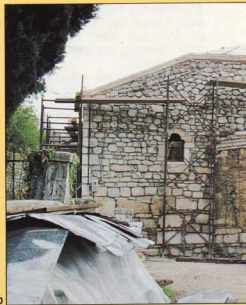
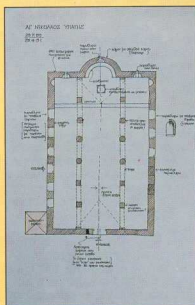
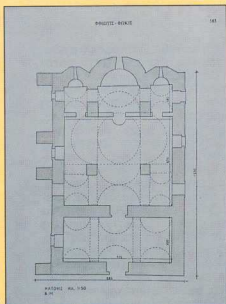
Το καθολικό, όπως το βλέπουμε σήμερα, είναι αποτέλεσμα επέμβασης για την αποκατάστασή του, στην αρχική του μορφή. Τα στοιχεία της οποίας αποκαλύφθηκαν κατά τις εργασίες συντηρήσεως που ξεκίνησαν στην ανωδομή του κτηρίου το 1962.

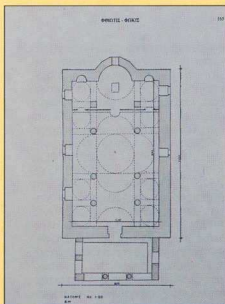
Το 1908 και μετά από τον πόλεμο, ο ναός επισκευάστηκε, με αποτέλεσμα να αποκτήσει εξωτερικά μορφή σταυροειδούς βασιλικής μετά τρούλλου και δυτική μνημειακή πρόσοψη, μορφή που δεν είχε καμία σχέση με το εσωτερικό του.

Αναλυτικότερα, οι επεμβάσεις ήταν οι εξής: Στη δυτική πλευρά του νάρθηκα είχε προστεθεί διάωροφος εξωνάρθηκας. Στο ισόγειο δημιουργήσε τριμερές σχήμα εισόδου στο κέντρο και νάρθηκας για τα παρεκκλήσια εκατέρωθεν. Έτσι οι εισόδοι των δυτικών παρεκκλήσιων είχαν κλεισθεί και είχαν διανοιχθεί νέες στις δυτικές

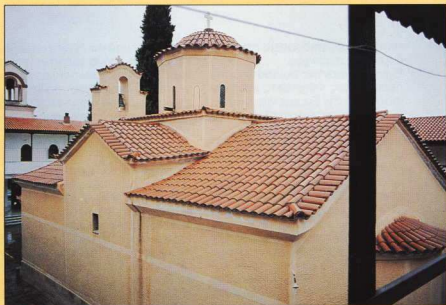
πλευρές τους. Στον όροφο ο εξωνάρθηκας επεκτείνονταν με πατάρι και πάνω από τον νάρθηκα, και στέγαζε βιβλιοθήκη και σκευοφυλάκιο. Κατά την αποκατάσταση γκρεμίστηκε ο εξωνάρθηκας, κλείστηκε ο χώρος μεταξύ των παρεκκλήσιων στο ισόγειο, με νάρθηκα στεγασμένο με μονόριχτη στέγη, και ανοίχθηκαν οι παλιές εισόδοι των παρεκκλήσιων. Οι στέγες των κεραιών είχαν υπερψωφωθεί με μπαζώμα, ώστε να σχηματίζουν τριγωνικό άστωμα στις απολήξεις τους, όπως επίσης και ο τρούλλος, που είχε καλυφθεί με φύλλα μολύβδου και επενδυθεί με γύψινες διακοσμήσεις. Μόλις απομακρύνθηκαν τα μπαζώμα, αποκαλύφθηκαν οι αρχικά ελαφρά καμπυλωτές στεγασμένες κεραιών και ο χαμηλότερος κτιστός τρούλλος. Η δικλινή στέγη της δυτικής κεραιάς είχε επεκταθεί καλύπτοντας τον νάρθηκα και τον εξωνάρθηκα. Επίσης τα δυτικά παρεκκλήσια καλύπτονταν με δικλινή στέγη, με αποτέλεσμα να δημιουργείται τριμερές, ομοίμορφο καλυπτόμενος όγκος. Μερικές ελλείψεις επιμέρους στέγες καλύπτονταν και τα ανατολικά παρεκκλήσια. Κατά τις εργασίες αποκαλύφθηκαν οι επιμέρους στεγασμένες της δυτικής κεραιάς, και των παρεκκλήσιων με τους ανεξάρτητους τρούλλους και τα ιερά τους. Εξωτερικά ο ναός είχε επιχρισθεί, με αποτέλεσμα να μη φαίνεται η τοιχοποιία. Μετά την καθαίρεση των επιχρισμάτων, αποκαλύφθηκε η λαξευτή τοιχοποιία στα κάτω μέρη του ναού και η πλινθοπερίκλειστη στα πάνω, όπως επίσης και τα Λαξευτά πώρινα πλαίσια των παραθύρων. Πρόσφατα έγινε αντικατάσταση των κεραμιδιών. Χρησιμοποιήθηκαν κεραμίδια με πλατέεις στρωτήρες, που, όπως φαίνεται, κάλυπταν αρχικά τον ναό. Το Καθολικό της Μονής Αγάθωνος αποτελεί το μοναδικό παράδειγμα ναού, καθαρά αγιορείτικου τύπου, με παρεκκλήσια, που σώζεται σήμερα στη Φθιώτιδα. Επιπλέον, αποδεικνύει τη συνέχιση της οικοδόμησής ναών, πολύ υψηλών προθέσεων και με βάση αγιορείτικα πρότυπα, αμεσώς μετά την Άλωση. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το Καθολικό αυτό, αν και ενίσχυσε αφάνταστα το γήπυρο της Μονής καθ' όλη τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, έμεινε μοναδικό, χωρίς ιδιαίτερες

16

17

14. Μονή Παναγίας Γαυριώτισσας Δαδίου. Κάτοψη (Α.Δ.).

15. Μονή Παναγίας Γαυριώτισσας Δαδίου. ΝΑ άποψη.

16. Μονή Παναγίας Δαρμάτσας. Κάτοψη (Α.Δ.).

17. Μονή Παναγίας Δαρμάτσας. ΝΔ άποψη.

18. Αγ. Νικόλαος Υπάτης. Κάτοψη.

19. Αγ. Νικόλαος Υπάτης. Το ιερό πριν από τις εργασίες αποκατάστασης.

20. Αγ. Νικόλαος Υπάτης. Το ιερό μετά τις εργασίες αποκατάστασης.

21. Μονή Παναγίας Αγώνων. ΝΑ άποψη μετά τις εργασίες αποκατάστασης.

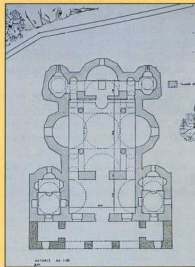
22. Μονή Παναγίας Αγώνων. ΝΑ άποψη πριν από τις εργασίες αποκατάστασης.

23. Μονή Παναγίας Αγώνων. Κάτοψη (Α.Δ.).

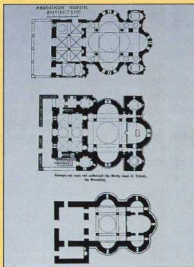
24. Μονή Παναγίας Αγώνων. Κατόψεις Μονής Αντινίστας, Κομνηνείου, Τσαγέζ Θεσσαλίας & Μονής Γαλατάκη Ευβοίας.

23

24

τυπολογικές επιδρομές στη ναοδομία της περιοχής.

Εγκαταλείποντας ουσιαστικά την περιοχή της Φθιώτιδας και πλησιάζοντας την Ευρυτανία, ανεβαίνοντας την ανατολική πλευρά του Τυμφρηστού συναντάμε δύο κεφαλοχώρια της περιοχής, τη Μεγάλη Κάψη και το Μαυρίλο. Στις κεντρικές πλατείες και των δύο χωριών συναντάμε τους ενοριακούς ναούς της Αγ. Τριάδας στη Μ. Κάψη και του Αγ. Δημητρίου στο Μαυρίλο. Κτίσθηκαν και στις δύο περιπτώσεις με δωρεές των προσεστών και των ιερών των δύο κοινοτήτων. Ο Αγ. Δημήτριος κτίστηκε το 1728, όπως αναφέρουν επιγραφές στην τοιχογράφηση του ναού, και ακολουθήσε το 1749 η Αγ. Τριάδα, όπως αναφέρει μαρμαρίνη επιγραφή εντοιχισμένη δεξιά της εισόδου.

Και οι δύο ναοί ακολουθούν τον τύπο της τρίκλιτης Ξυλόστεγης βασιλικής, που χωρίζεται με δύο σειρές ξύλινων κιόνων με χαρακτηριστικά κρεμμυδόσχημα κιονόκρανα. Επίσης υπάρχει ξύλινο πατάρι γυναικωνίτη, που στην Αγ. Τριάδα έχει εγχωριστή είσοδο στον όροφο, ενώ στον Αγ. Δημήτριο στεγάζει νάρθηκα, που χωρίζεται από τον κυρίως ναό με καφασωτά. Χαρακτηριστικό είναι ότι στην Αγ. Τριάδα η κόγχη του ιερού εγγράφεται στην ανατολική πλευρά, δημιουργώντας εκατέρωθεν δύο κλειστά διαμερίσματα, και δεν ακολουθεί τον συνηθισμένο τύπο του Αγ. Δημητρίου, που πλασιώνεται με δύο απλές κόγχες. Η είσοδος στην Αγ. Τριάδα γίνεται από τη νότια πλευρά μέσω χαμηλής θύρας, ενώ στον Αγ. Δημήτριο αρχικά υπήρχαν 4 εισοδοί, δύο σε κάθε πλευρά. Αξιοσημείωτη συμμετρία ακολουθείται και στα χαγιάτια που κάλυπταν τις μακριές πλευρές του ναού και προστάτευαν εξωτερικό τοιχογραφικό διάκοσμο. Το ίδιο πιθανόν συνέβαινε και στην Αγ. Τριάδα, στη νότια όμως και τη δυτική πλευρά. Η ύπαρξη αρχικά παρεκκλησίων εκατέρωθεν του ιερού και κάτω από τα χαγιάτια στον Αγ. Δημήτριο επιβεβαιώνεται τις πληροφορίες από τους ντόπιους ότι στην ίδια θέση, στη νότια πλευρά της Αγ. Τριάδας, στη Μ. Κάψη, υπήρχε παρεκκλήσι του Αγ. Δημητρίου.

Ο τοιχογραφικός διάκοσμος στον Αγ. Δημήτριο, που καλύπτει ολό-

κληρο τον ναό και αποπερατώθηκε τον ίδιο χρόνο της κτίσης του ναού, και ο καταπληκτικός Ξυλόγλυπτος διάκοσμος επιβεβαιώνουν την μεγάλη οικονομική ακμή του Μαυρίλου στην τουρκοκρατία, χάρη στους μπουρατζήδες που λειτουργούσαν στην περιοχή. Αντίθετα, η τοιχογράφηση της Αγ. Τριάδας στη φτωχότερη Μ. Κάψη, που σώζεται μόνο στην αψίδα του ιερού, έγινε με έξοδα του άρχοντα Χανή τρία χρόνια μετά την κτίση του ναού. Σήμερα οι ατυχείς επεμβάσεις που έγιναν για την αποκατάσταση του Αγ. Δημητρίου έχουν αλλοιώσει την αρχική μορφή του.

Η Αγία Τριάδα στη Μεγάλη Κάψη, ο Άγιος Δημήτριος στο Μαυρίλο, αλλά και ο Αγ. Νικόλαος στην Υπάτη, που παρουσιάστηκε προηγουμένως, αποτελούν τρία παραδείγματα ενοριακών ναών του 17ου και 18ου αιώνα, που ακολουθούν τον τύπο της τρίκλιτης, Ξυλόστεγης βασιλικής. Ο τύπος αυτός, με έντονο αστικό χαρακτήρα και μικρότερες κατασκευαστικές δυσκολίες, χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα στην όμημη τουρκοκρατία. Σημειώνουμε ακόμη ότι και τα δύο τελευταία παραδείγματα αποτελούν κοινοτικές χορηγίες.

Το οδοιπορικό συνεχίζεται στην περιφέρεια της Στυλίδος. Εκεί, προς τα Β.Α. και στους πρώτους λόφους της πλαγιάς της Θύρρος, πάνω από την πόλη της Στυλίδος, βρίσκεται η Μονή του Αγ. Βλασίου. Και αυτή η Μονή είχε διαλυθεί με το γνωστό διάταγμα του 1833, σήμερα όμως έχει επανασυσταθεί και λειτουργεί σε νεοτερικά κτίσματα. Το Καθολικό της Μονής είναι ένα μονόκλιτο ναΐδιο, αφιερωμένο στη Μεταμόρφωση του Σωτήρος, με νάρθηκα και μικρό παρεκκλήσιο του Αγίου Βλασίου.

Ο κυρίως ναός καλύπτεται με ημικυλινδρική καμάρα και ογκαντικό τρούλλο. Ο τελευταίος παρουσιάζει στο εσωτερικό έντονη μείωση του εύρους του, αμέσως πάνω από τα σφαιρικά τρίγωνα, και φέρεται επί τεσσάρων τόξων. Η κόγχη του ιερού εφάπτεται του ανατολικού τούτου, με αποτέλεσμα να δημιουργείται η αίσθηση ενός περικεντρου κτίσματος.

Ο τρούλλος κοσμεύεται με τυφλά αψιδώματα και θέσεις για Ρόδια πινακιά, ενώ διαθέτει μόνο τέσσε-

ρα στενά ανοίγματα. Η στέγη γίνεται με οδοντωτή, πλίνθινη ταϊνία, ενώ αντίστοιχο κεραμικό διάκοσμο φέρει και η κόγχη του ιερού, με τα χαρακτηριστικά τυφλά αψιδώματα της εποχής. Πάνω από την κόγχη του ναού υπάρχει εντοιχισμένη λίθινη επιγραφή: «ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ ΝΙΚΑ/ΦΩΣ ΧΡΙΣΤΟΥ ΦΑΙΝΕΙ ΠΑΣΙ/ΕΤΟΥΣ ΖΞΖ». [ΖΞΖ = 6067 = 1559]¹⁴. Στη βόρεια εξωτερική πλευρά του ναού διατηρείται η χρονολογία ΑΨΜΑ' = 1741 μ.Χ., από πλίνθους, η οποία πρέπει να αναφέρεται στην ανέγερση του ναού. Στο εσωτερικό υπάρχει ζωγραφικός διάκοσμος σε καλή κατάσταση και επιγραφή πάνω από την είσοδο, σύμφωνα με την οποία ο ναός ισοτήρησε το 1752.

Το παρεκκλήσιο του Αγίου Βλασίου είναι μονόχωρο, με μονόκλινη ξύλινη στέγη – σε επέκταση της αντίστοιχης του νάρθηκα – και τοιχογραφημένο. Η κόγχη του ιερού διαμορφώνεται όπως και του κυρίως ναού, με τυφλά αψιδώματα και γέισο από οδοντωτή ταϊνία. Ο νάρθηκας εγγράφεται σε κοινό ορθογώνιο σχήμα με τον κυρίως ναό και το παρεκκλήσιο και καλύπτεται με τρίκλινη ξύλινη στέγη, ενιαία με την υπόλοιπη στέγαση. Στο σύνολο εντάσσεται ανοικτός νεοτερικός εξωνάρθηκας.

Έξω από τη Μονή βρίσκεται ένα μονόκλιτο, καμαροσκεπές ναΐδιο, αφιερωμένο στον Τίμιο Πρόδρομο, κατάγραφο τοιχογραφιών του 1755.

Συνεχίζοντας τώρα την ανάβαση στη νότια πλαγιά της Θύρρος, συναντά κανείς μια έντονη μοναστικών συγκροτημάτων στην περιοχή της Μυγδαλιάς και του χωριού Νεράδιου.

Πρώτη εμφανίζεται η Μονή του Αγ. Γεωργίου Μυγδαλιάς. Η Μονή υπήρξε και αυτή εγκαταλειμμένη έως πρόσφατα, σήμερα όμως έχει πάλι επανδρωθεί και λειτουργεί σε νεοτερικά κτίσματα. Στο εσωτερικό του συγκροτήματος διατηρείται το Καθολικό του Αγ. Γεωργίου.

Το σύνολο αποτελείται από τρία μέρη: τον κυρίως Ναό του Αγ. Γεωργίου, το προσართμένο παρεκκλήσιο του Αγ. Ανδρέου Παρεκκλήσιου και τον Νάρθηκα. Ο κυρίως Ναός είναι κατά βάση τριαιερίδης εγγεγραμμένος, χωρίς πλήρεις κείρες, με χορούς στις εγκάρσιες κείρες. Αποτελεί τυπική πε-

ρίπωση Καθολικού Μονής επηρεασμένο από τα αγιορείτικα πρότυπα, χαρακτηρίζεται επομένως και ως αγιορείτικού τύπου. Η κάλυψη γίνεται με τρούλλο και δύο φουρνικά, στο μεσαίο κλίτος, ενώ τα πλάγια κλίτη καλύπτονται με ημικυλινδρικούς θόλους. Γενικά, η ανωδομή του ναού παρουσιάζει αρκετά πρωτότυπα σημεία, τα οποία αξίζει να επισημάνουμε: Ο χώρος του Αγίου Βήματος καλύπτεται με φουρνικό, ενώ τα γωνιακά διαμερίσματα καλύπτονται με καμάρες, κατά την εγκάρσια διεύθυνση, και μάλιστα στον ίδιο ύψος με τις αντίστοιχες καμάρες του εγκάρσιου κλίτους. Ακόμη, τα τόξα, τα διαχωριστικά των κλιτών, είναι οξυκόρυφα. Αποτέλεσμα όλων αυτών είναι η δημιουργία της αίσθησης του εσωτερικού χώρου βασιλικής, αίσθησης που υπάρχει και στο εξωτερικό του ναού, εξαιτίας της ενιαίας στέγασής και της μη έκφρασης των γωνιακών διαμερισμάτων. Ο τρούλλος είναι οκταγωνικός, με υψηλό τύμπανο και ισάριθμα παράθυρα με εισέχοντα τοξωτά πλαίσια. Τη διακόσμηση συμπληρώνουν ρόδια πινακιά, τρία σε κάθε πλευρά, ενώ η στέγη γίνεται με κεραμικό διάκοσμο από διπλή οδοντωτή ταϊνία. Οι κόγχες των χορών αλλά και του ιερού εμφανίζονται πεντάπλευρες εξωτερικά, με τα χαρακτηριστικά τυφλά ψηφιδώματα. Το εσωτερικό είναι κατάγραφο τοιχογραφιών. Σώζεται κτητορική επιγραφή ίδρυσης και ιστόρησης του ναού, το 1753, στο υπέρθυρο της εισόδου, το μέτωπο του οποίου στην όψη του νάρθηκα είναι λίθινο και οξυκόρυφο¹⁵.

Το παρεκκλήσιο του Αγ. Ανδρέα Κρήτης βρίσκεται στη βόρεια πλευρά του Καθολικού, με είσοδο από τον νάρθηκα. Είναι μονόχωρο και καλύπτεται με ημικυλινδρική καμάρα και οκταγωνικό τρούλλο. Το παρεκκλήσιο παρουσιάζει υψομετρική διαφορά από το υπόλοιπο σύνολο, είναι κατάγραφο από τοιχογραφίες και σώζει κτητορική επιγραφή του 1753¹⁶. Ο Νάρθηκας ολοκληρώνει το σύνολο και εγγράφεται σε κοινό ορθογώνιο με τα υπόλοιπα κτίσματα. Η κάλυψή του είναι ημικυλινδρική με παρεμβολή τρούλλου στον άξονα της εισόδου, ο οποίος είναι επίσης οκταγωνικός με ιδιαίτερα υψηλό τύμπανο και

ανοίγματα που διαφοροποιούνται καθ' ύψος, εξαιτίας της γειννιάσεως με το δυτικό φουρνικό του Κυρίου ναού.

Το εσωτερικό είναι επιχρισμένο και ατοιογράφητο. Πάνω από την είσοδο υπάρχει τοξωτό υπέρθυρο προσκυνητάρη, με αετωματική απόληξη και κίονα του Αγ. Γεωργίου. Θεωρούμε το σύνολο ως αποτέλεσμα ενός ενιαίου και σύγχρονου οικοδομικού προγράμματος. Την άποψή μας αυτή στηρίζουν η χρονική σύμπτωση των επιγραφών, η μορφολογική ομοιότητα των τρούλλων αλλά και η τομή του κτίσματος με την εξεζητημένη από στατική άποψη κατασκευή ενός υψηλού τρούλλου και ενός φουρνικού σε άμεση επαφή.

Τελευταίο μνημείο που παρουσιάζεται σ' αυτό το οδοιπορικό είναι το Καθολικό της ερειπωμένης Μονής των Ταξιάρχων. Βρισκείται ψηλότερα, κοντά στο χωριό Νεράϊδα, και είναι κρυμμένο σ' ένα φαράγγι, σε ιδιαίτερα όμορφο φυσικό περιβάλλον. Το συγκρότημα είναι κτισμένο σε κατωφέρεια, πάνω σε τεχνητό άνδραιο, με τοίχο αντιστήριξης σημαντικό ύψους και αντηρίδες. Από τα κτήρια του περιβόλου διατηρούνται μόνο κάποια ερειπωμένα κελιά στη βόρεια πλευρά.

Ο ναός είναι τρίκλιτη βασιλική, με πρόσθετο ανοικτό εξωνάρθηκα. Η είσοδος είναι τοξωτή, με τοξωτό υπέρθυρο προσκυνητάρη και εξωτερικές κόγχες εκατέρωθεν, με παράθυρα στον άξονά τους. Ο ναός χαρακτηρίζεται και αυτός ως αγιορείτικού τύπου, από την ύπαρξη χορών στην εγκάρσια κεραία του ναού. Η νότια κόγχη είναι πεντάπλευρη εξωτερικά, ενώ οι υπόλοιπες ημικυκλικές. Τα τρία κλίτη του ναού χωρίζονται με επιμήκεις πεσσούς και διαφοροποιούνται έντονα από την κάλυψή τους. Το κεντρικό κλίτος καλύπτεται με ημικυλινδρική καμάρα και επιβλητικό τρούλλο, ενώ τα πλάγια κλίτη με τέσσερα φουρνικά έκαστο. Η κάλυψη παρουσιάζει και εδώ ενδιαφέροντα σημεία: Το Αγ. Βήμα καλύπτεται με εγκάρσια καμάρα, αντί διαμήκου, και τα δύο κλίτη με σειρά τεσσάρων φουρνικών. Εντύπωση προκαλεί το μέγεθος του εικονογραφικού προγράμματος που εκμεταλλεύεται πλήρως την ύπαρξη των φουρνικών. Τέλος, μεγάλο

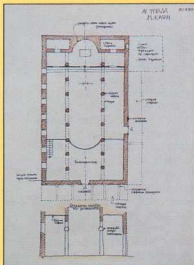
ενδιαφέρον παρουσιάζει και η εξωτερική έκφραση της ανωδομής: Ο κεντρικός τρούλλος περιβάλλεται από οκτώ χαμηλούς, τυφλούς τρουλλίσκους, που αντιστοιχούν στα φουρνικά και τη δικλινη στέγη της διαμήκου καμάρας. Η τελευταία τονίζει ιδιαίτερα με την αετωματική απόληξη στη δυτική πλευρά. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η όλη διαμόρφωση αποτελεί προϊόν παρερμηνείας της αρχαιολογικής υπηρέσιας, σε μια προσπάθεια αποκατάστασης του μνημείου, ενδιαφέροντας ίσως από ογκοπλαστική άποψη, όχι όμως επιστημονικά τεκμηριωμένης¹⁷.

Τα τρία τελευταία μνημεία, ο Αγ. Βλάσιος Στυλίδας, ο Αγ. Γεώργιος Μυνδαλίας και οι Ταξιάρχες Νεράϊδας, εμφανίζουν ως σύνολο ιδιαίτερα ενδιαφέρον, διότι βρίσκονται στην ίδια γεωγραφική περιοχή, είναι και τα τρία καθολικά μνημεία που έχουν όλα κτισθεί στα μέσα του 18ου αιώνα. Παρ' όλα αυτά, ανήκουν σε τρεις διαφορετικούς τύπους, όχι μονόκλιτο τρούλλαιο ναΐδιο, έναν σταυροειδή εγγεγραμμένο, με χορούς, ναό, και μία τρίκλιτη βασιλική, οι οποίοι τύποι συγκεντρώνουν το σύνολο, σχεδόν, των επιδράσεων που παρατηρούνται την εποχή αυτή. Έχουμε επιδράσεις από την αστική αρχιτεκτονική, με τη χρήση ξύλινων χανιατιών και την τάση για ενιαία στέγαση, επιδράσεις από τον αγιορείτικο τύπο, με τα χοροστάσια στον Αγ. Γεώργιο και τους Ταξιάρχες, τα παρεκκλήσια στον Αγ. Βλάσιο και τον Αγ. Γεώργιο, και τέλος επιδράσεις από την οθωμανική αρχιτεκτονική, που ενθαρρύνονται στη χρήση φουρνικών, στον Αγ. Γεώργιο και τους Ταξιάρχες.

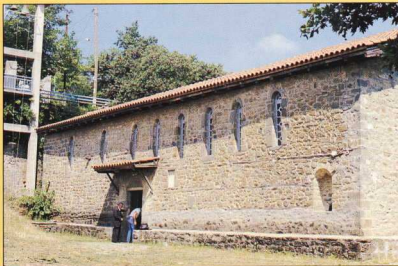
Ακολουθούν μερικές παρατηρήσεις, σε μια προσπάθεια συνολικής θεώρησης της περιόδου στην περιοχή.

Κατά την πρώτη μετά την Άλωση περίοδο, που στην περίπτωση μας περιλαμβάνει μνημεία του 16ου αι., διαπιστώνουμε ότι επιζητεί η βυζαντινή παράδοση, όπως και είναι γενικά αποδεκτό. Πολύ σημαντικό μνημείο, και χρονολογικά πρωιμότερο, είναι το Καθολικό της Μονής Αγάθωνος, εξαιτίας του τύπου της, του περιορισμένου ως εφαρμογή, με πρότυπο το Άγιο Όρος. Το παράδειγμα αυτό

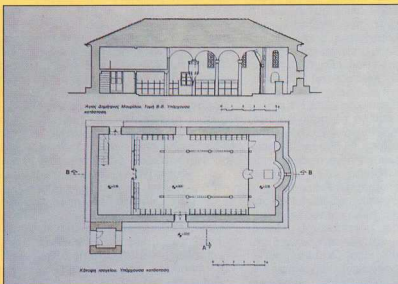

25. Αγ. Τριάδα στη Μ. Κάφη, Κάτοψη.

26. Αγ. Τριάδα στη Μ. Κάφη, Νόσα όψη.

παρέμεινε μοναδικό, χωρίς άλλες εφαρμογές στην περιοχή. Τα υπόλοιπα μνημεία του 16ου βρίσκονται συγκεντρωμένα στη Λοκρίδα (Μαλεσεία, Σφάκα, Μόδιο) και είναι σχεδόν όλα Καθολικά μονών, και μάλιστα σταυροπηγιακών, όπου υπήρχε και η δυνατότητα διατήρησης της βυζαντινής παράδοσης. Η διατήρηση αυτή ισχύει και για την εξωτερική έκφραση της αεθδομής. Τον 17ο αιώνα δεν εντοπίζονται βεβαιωμένα παραδείγματα, γεγονός που επιβεβαιώνει την αναφερόμενη κατάρπτωση της οικοδομικής δραστηριότητας της εποχής. Ο 18ος αιώνας, αντίθετα, χαρακτηρίζεται από έντονη οικοδομική δραστηριότητα, με την παρουσία σημαντικού αριθμού μνημείων. Τα μνημεία αυτά τα διακρίνουμε σε δύο βασικές κατηγορίες: Η πρώτη είναι η ενότητα των ενοριακών ναών, που ακολουθούν αυτόνομη ανάπτυξη, έξω από τη βυζαντινή παράδοση, με υιοθέτηση του τύπου της τρίκλιτης, Ξυλόστεγης βασιλικής, όπως άλλωστε και στην υπόλοιπη Ελλάδα. Η ομάδα αυτή εντοπίστηκε, στο οδοιπορικό μας, στα ορεινά της δυτικής Φθιώτιδας, χωρίς βέβαια να αποκλείεται και η ύπαρξη άλλων. Η δεύτερη περιλαμβάνει Καθολικά μονών, κυρίως στην περιοχή της Στυλίδας. Το πιο σημαντικό στοιχείο που παρατηρούμε, στην τελευταία αυτή ενότητα, είναι η επιβίωση των βυζαντινών τύπων στην Κάτοψη, όχι όμως και στην

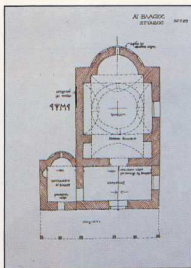

27. Αγ. Δημήτριος Μαυρίλου. Κάτοψη-τομή (Βαροúδη).

28. Αγ. Δημήτριος Μαυρίλου. Δυτική όψη.

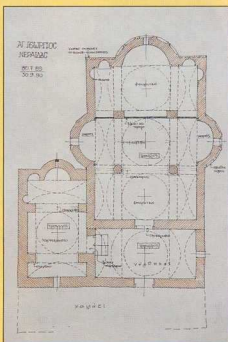
30. Αγ. Βλάσιος Στυλίδος. Κάτοψη.

29. Αγ. Βλάσιος Στυλίδος. Δυτική άποψη.

31

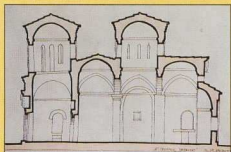
32

31. Αγ. Γεώργιος Μυγαλιός, ΒΑ άποψη μετά τις επισκευές.

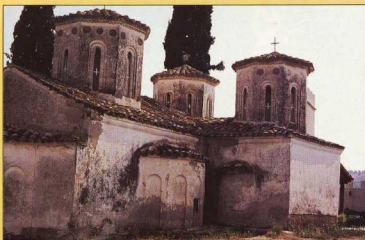
32. Αγ. Γεώργιος Μυγαλιός, Κάτοψη.

33. Αγ. Γεώργιος Μυγαλιός, Τομή.

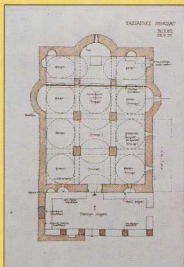
34. Αγ. Γεώργιος Μυγαλιός, ΒΑ άποψη πριν από τις επισκευές.

33

34

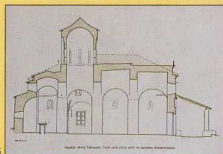

35

35. Ταξάρχης Νεράιδας, Κάτοψη.

36. Ταξάρχης Νεράιδας, Τομή (Α.Δ.).

37. Ταξάρχης Νεράιδας, Εσωτερική άποψη.

36

37

ανωδομή. Εκεί υιοθετούνται διάφορες λύσεις, με αρκετή συνθετική ελευθερία και ποικίλες επιδράσεις από την οθωμανική και αστική αρχιτεκτονική.

Συμπερασματικά η περιοχή της Φθιώτιδας δεν παρουσιάζει ιδιαίτερότητα, τουλάχιστον όσον αφορά τη γενικότατη εξέλιξη της ναοδομίας στον ελλαδικό χώρο την περίοδο της τουρκοκρατίας, και δεν διαφοροποιείται από τις γειτονικές περιοχές της ηπειρωτικής Στερεάς Ελλάδος.

Σημειώσεις

1. Το υλικό συγκεντρώθηκε με βάση την υπάρχουσα βιβλιογραφία. Δεν υπάρχουν επομένως εγγυήσεις πλήρους καταγραφής των μνημείων και φυσικά δεν αποκλείονται μελλοντικές ανακαλύψεις. Μικρός αριθμός μνημείων δεν περιλαμβάνεται στην παρουσίαση αυτή, είτε για λόγους οικονομίας χώρου (Ναός Αγ. Σοφίας Υπάτης, Ναός Αγ. Αθανασίου Ελασσάς, Καθολικό Μονής Αγ. Γεωργίου Μύλων Πελασγίας), είτε διότι καί' ουσία ανήκουν σε πρότερη χρονική περίοδο (Καθολικό Μεταμορφώσεως Σωτήρος Μονής Αγίας Καμηνών Βούρλων).
2. Με το Καθολικό της μονής έχει πρόσφατα ασχοληθεί ο καθηγητής Χ. Μπούρας και ως εκ τούτου η εικόνα που έχουμε για το μνημείο έχει διαφοροποιηθεί. Το μνημείο χρονολογείται πλέον στον 16ο αι., αντί του 12ου, όπως μέχρι σήμερα ήταν γενικά παραδεκτό.
3. Διάλεξη Χ. Μπούρας της 16/01/92 στο πλαίσιο των μαθημάτων Εμβραβυσμένης Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής.
4. Τα στοιχεία αυτά είναι υπεύθυνα για την παλαιότερη χρονολόγηση του Καθολικού, στην εποχή της Φραγκοκρατίας, η νεότερη όμως έρευνα τα θεωρεί πλέον χαρακτηριστικά στοιχεία της οθωμανικής αρχιτεκτονικής του 16ου αι.
5. Σχετικά με την Ανασκαφή: R. C. S. Feisch, J. Kienast, «Ein Heiligtum in Phokis», AAA 8, 1985, σ. 1-24.
6. Το μνημείο είναι δημοσιευμένο από τον καθηγητή Χαράλαμνο Μπούρα, στον τρίτο τόμο της σειράς «Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση» (έκδοση ΕΜΠ, Αθήνα 1989), και επομένως η παρουσίαση αυτή αποτελεί ουσιαστικά επανάληψη του δημοσιεύματος.
7. Ο συνολικός αριθμός γνωστών παραδειγμάτων ανέρχεται σε είς και είναι όλα μεταβυζαντινά. Βλ. Χ. Μπούρα, ο.π., σ. 174.
8. Γειτονικό παράδειγμα τέτοιας έκφρασης αποτελεί η Απτή του Καθολικού της Μονής Σαγιατί, στην περιοχή της Θήβας του 12ου αιώνα.
9. Χ. Μπούρας, ο.π., σ. 175, 176.
10. «σφα (1581) / Παναγία Θ(εότοξ) / σκέπε φρούρι / φιλάτε τούς / εβρσσκο-μένους μοναχούς εν τύ / αγία Μετα (μορφώσει του Σωτήρος)» και «Ε(τ)ου(ς),

ζ(ο)β (7079-5508 = 1571) / εκ(τ)οθη / ο ναός τού Σ(ωτ)ήρος / το στ(αυ)ριον. Βλ. Ε. Μαστροκώστα, Επιγραφαί τριών μεταβυζαντινών ναών και ενθυμήςσε, ΕΕΒΣ, τ. ΚΔ' (1954), σ. 194-203.

11. Γ. Σωτηρίου, Νέος Αιγληνομήμων, τ. 13 (1916), τ. Γ., σ. 374.
12. Γ. Λαμπάκη, ΔΧΑΕ Γ' (1903), σ. 45.
13. Η Μονή Αντίτισσας μας είναι γνωστή από την αποτύπωση του Ορλάνδου (βλ. Α. Ορλάνδου, Η επί της Θύβρου Μονή της Αντίτισσης, ΕΕΒΣ, τ. Ζ' (1930), σ. 369-381) και θεωρείται άμεσα εξαρτώμενη τυπολογικά από το Άγιο Όρος και την Κωνσταντινούπολη. Τα άλλα δύο γνωστά παραδείγματα είναι το Κοιμητήριο, στο Τσαγέλι της Θεσσαλίας, και η Μονή Γαλακτί Ευβοίας.

14. Βλ. Λαμπάκη, ο.π., σ. 48.
15. «ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΘΗ. Ο ΘΕΟΣ/ΚΑΙ ΠΑΝΣΕΠΙΣ ΟΥΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ/ΕΝΔΟΣΟΥ ΜΕΓΑΛΟΜΑΡΤΥΡΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ ΤΡΟΠΙΟΛΕΦΟΥ/ΔΙΑΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΟΣ/ΙΣΤΟΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΚΑΘΙΓΟΥΜΕΝΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΠΑΡΘΕΝΙΟΥ/ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΑΛΒΑΝΙΤΟΥ ΕΚ ΧΩΡΑΣ ΒΥΘΙΟΥΚΕ ΚΑΙ ΑΝΑΝΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ/ΕΚ ΧΩΡΑΣ ΓΑΡΔΙΚΙΟΥ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΟΥ/ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΑΝΘΙΜΟΥ ΔΙΑΕΟΔΩΝ/ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΑΙ ΝΙΚΟΛΑΟΥ/ΕΠΙ ΕΤΟΥΣ 1753 ΕΝ ΜΗΝΙ/ΙΟΥΝΙΩ ΚΒ. Επί του τοίχου κάτωθεν της προσκομιδής εικονίζεται ο προφήτης Ιωνάς εξερχόμενος του κήτους και η επιγραφή: ΔΗΑΣΗΝΔΡΟΜΗΣ ΥΓΩΜΕΝΟΥ ΠΑ[ΠΑ] ΚΗΡ ΠΑΡΘΕΝ ΕΤ/ΩΣ 1752, Ι. Σπετσιέρης: ΔΧΑΕ 8 (1908) σ. 73.

16. Ι. Σπετσιέρης: ο.π., σ. 73: ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΚΑΙ ΟΥΤΟΣ Ο ΘΥΟΣ/ΟΙΚΟΣ ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΩΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΡΗΤΗΣ ΤΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΗΤΟΥ/ΔΙΕΟΔΩΝ ΤΟΥ ΕΝΤΙΜΟΤΑΤΟΥ/ΚΥΡΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΥΟΥ ΤΟΥ ΧΑΤΖΙ.ΟΙΚΟΜΟΝΟΥ/ΕΚ ΧΩΡΑΣ ΓΟΥΡΑΣ ΚΑΙ ΗΓΩΜΕΝΕΥΟΝΤΟΣ/ΠΑΡΘΕΝΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ/ΑΩΝΓ' (1753).

17. Η αρχική κάλυψη του Καθολικού ήταν μια ενιαία, τετρακλιής στέγη, από την οποία προέβαλλε μόνον ο τρούλος. Το 1970 οι εργασίες αναεργάμησης και αντικατάστασης στέγης που έγιναν από την αρχαιολογική υπηρεσία κατέληξαν στην ιδιαίτερη στέγηση και ανάδειξη κάθε στοιχείου της ανωδομής. Βλ. ΔΔ 26 (1971), σ. 287-290, Πίνακες 253-255.

Βιβλιογραφία

ΑΔ 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27.
Βαρούδη-Τυρέλλη Β.: «Η Εκκλησία του Αγ. Δημητρίου στον Μαυρίλο Φθιώτιδας», Αναστήλωση-Συντήρηση μνημείων και συνόλων, Α', Αθήνα 1984.
Γιαννοπούλου Ν.Ν.: «Η Μεσαιωνική Φθιώτις και τα εν αυτή μνημεία», Δελτίο Ιστορικής & Εθνολογικής

Εταιρείας 8 (1922).

Γιαννοπούλου Ν.: «Υπάτι, νέα Πάτρις», ΔΙΕΕ 7 (1918).
Καραγεωργίου Χ.: Μοναστήρια στη Φθιώτιδα, Λαμία 1963.
Καρασάθη Κ.: «Ιερά μονή Αγ. Γεωργίου Μαλεσσίνας», Στερεά Ελλάς 21 (1970).
Καρασάθη Κ.: «Το μοναστήρι του Αγ. Γεωργίου Μαλεσσίνας», Αθήνα 1987.

Κοκκίνη Σ.Π.: «Το μοναστήρι της Ελλάδος», Αθήνα 1976.
Κόλλια Γ.: «Περί των χριστιανικών μνημείων της Λοκρίδος», ΔΧΑΕ, Περί Γ' (1934-36).

Λαϊνά Θ.: «Το μοναστήρι του Αγ. Γεωργίου Μυγαδαίας Στυλίδος», Στερεά Ελλάς 42 (1972).

Λαϊνά Θ.: «Το μοναστήρι του Αγ. Γεωργίου Μύλων Πελασγίας», Στερεά Ελλάς 5-7 (1974).

Λαϊνά Θ.: «Το μοναστήρι της Δαμιάσσης», Αθήνα 1984.

Λαϊνά Θ.: «Η ιερά μονή Αγάθωνος Υπάτης», Αθήνα 1971.

Λαμπάκη Γ.: ΔΧΑΕ Γ' (1903).

Μαστροκώστα Ε.: «Επιγραφαί τριών μεταβυζαντινών ναών και ενθυμήςσε», ΕΕΒΣ ΚΔ' (1954).

Μπούρα Χ.: «Ο ναός του Αγ. Γεωργίου παρά την Σφάκα Φθιώτιδος», Εκκλησίες της Ελλάδος μετά την Άλωση, τ. 3, Αθήνα 1989.

Ορλάνδου Α.: ΕΕΒΣ Ζ' (1930).

Παπαναγιώτου Τρι.: «Ιστορία και μνημεία της Φθιώτιδος», Αθήνα (1971).

Σπετσιέρης Ι.: ΔΧΑΕ 8 (1908).

Σωτηρίου Γ.: «Νέος Αιγληνομήμων», τ. 13 (1916).

Χασιάκου Γ.: «Το μοναστήρι του Δαδίου», Στερεά Ελλάς 16 (1970).

An Itinerary in the Post-Byzantine Churches of Phthiotida

Chr. Panousakis-R. Christodoulou

The itinerary presented in this article is the first publication of the material collected during the years 1988-1991 in the framework of a research programme of the Athens Polytechnic that had as its final objective the publication of the full documentation of the Post-Byzantine and later ecclesiastical monuments of Greece. Professor Ch. Bouras had the coordination of this collective effort. The time range of the research was limited to the period between 1453 and 1830 and the subject was defined in the full documentation of the architectural physiognomy of the ecclesiastical monuments with no reference whatsoever to their painting. The presentation of ecclesiastical edifices will be confined in this article to the ones located in the region of Locrida and Phthiotida.